

[DOI:10.52754/16947673_2022_33_2](https://doi.org/10.52754/16947673_2022_33_2)

Kur'an Kıssalarında İtikadi Motifler

Samet Yahya BAL*

Öz

Kur'an'ı Kerim'in bütünlüğü içerisinde kıssalar önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Ayrıca kıssalar Kur'an'ın diğer bölümleriyle kıyaslandığında içerik olarak aynı esasları ve konuları ihtiva ettiği görülmektedir. Kur'an'daki kıssalar gerçeklik ve hak oluşunun kabulü bağlamında ahlaki, hukuki, fıkhi ve tarihi açıdan birçok değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Kıssaların içerdiği esasların temel itikadi parametreleri ihtiva etmesi kıssaların gerçekliği ve kelami açıdan nasıl bir değere sahip olduğu hususunu akla getirmektedir. Çalışmada Kur'an kıssalarındaki itikada taalluk eden noktalar üzerinde durulup, kıssalara karşı kelami bir bakış ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İtikat, Kelam, Kıssa, Tevhit, Nübüvvet

* Dr. Öğretim Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi,
sametyahya.bal@gumushane.edu.tr

Theological Motifs in the Stories of the Qur'an

Abstract

Anecdotes constitute an important sum within the integrity of the Qur'an. In addition, when the stories are compared with the other parts of the Qur'an, it is seen that they contain the same principles and subjects in terms of content. The stories in the Qur'an have been subjected to many evaluations in terms of moral, legal, fiqh and historical aspects in the context of accepting the reality and the existence of truth. The fact that the principles contained in the tales contain basic theological parameters brings to mind the reality of the tales and what kind of value they have in terms of theology. In the study, the points related to the belief in the Qur'anic anecdotes were emphasized and a theological view towards the stories was tried to be put forward.

Keywords: Belief, Theology, Story, Tawhid, Prophecy

1. Kavramsal Çerçeve (Kıssa ve Kasas Kavramları)

Arapça'da القص (el-kass) kökünden gelen قص (kass) fiili ve yine aynı kökten gelen قصص (kasas) kelimeleri dilsel anlamda dört farklı manayı ihtiva etmektedir:

Birincisi, bir kimsenin izini sürmek veya izinde gitmek anlamına gelir.¹ Kur'an-ı Kerimdeki, “Musa (a.s)’ ın annesi Musa’nın kardeşine onu izle dedi”² ayetiyle “Hemen geldikleri yoldan izleri takip ederek geri döndüler”³ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.

İkincisi, kelime birine bir haber veya sözü açıklamak anlamına gelir.⁴ Kur'an-ı Kerim’de bu anlam birçok yerde geçmektedir: “Şuayb’a gelip ve başından geçen olayları haber verince” (Kasse)⁵, “Ya’kub dedi ki: Ey oğulcuğum, gördüğün rüyayı kardeşlerine anlatma.” (la taksus)⁶, “Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz.”(nakussu).⁷

Üçüncüsü, bir şeyi makasla kesmek anlamına gelir. Arapların “saçı ve tırnağı kesti” cümlesi kelimenin bu anlamda kullanıldığını ifade eder. Ayrıca aynı bağlamda iki kişinin arasını ayırmak, ikisi arasındaki ilişkiyi kesmek anlamında da kullanılmıştır.⁸

¹ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 7/75; Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk-Beyrut: Dâru’l Kalem, Daru’ş-Şam, 1412/1992), 671.

² *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrııcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), el-Kasas 28/11.

³ el-Kehf 18/64.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 7/73.

⁵ el-Kasas 28/25.

⁶ Yûsuf 12/5.

⁷ Yûsuf 12/3.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3/246; İsfahânî, *el-Müfredât*, 671.

Dördüncüsü, kelime misilleme yoluyla kanını takip etmek, kanının ardına düşmek ve öldürmek anlamında kullanılır.⁹ İslam hukukunda bir ceza-i müeyyide olan hüküm için القصاص (el-Kısas) tabiri kullanılmaktadır. Kur'an'da geçen "Ey akıl sahipleri sizin için kısasta hayat vardır"¹⁰, "Ey iman edenler öldürmeler konusunda size kısas farz kıldı"¹¹ ayetleri, kelimenin bu anlamda kullanıldığı yerlerdir. Kıssa ve kasas kavramlarının anlam çerçevesi içerisinde yaşanmamış hayali olaylar ve efsaneler anlamına gelen bir manada kullanımı bulunmamaktadır.

Kıssa kavramı türevleriyle birlikte Kur'an'da otuz defa geçmektedir. Bunların ikisinde¹², takip etmek, iz sürmek anlamında; dördünde¹³, kısas ve cezalandırma anlamında geri kalan yirmi dört¹⁴ yerde ise gerçek olaylar ve bu olayların anlatımı şeklinde kullanılmaktadır. Bu kavramın Kur'an'da en fazla kullanıldığı anlam dikkate alındığında, bu sözcüğün temel olarak bir olay, olayı betimleme ya da anlatma şeklinde kullanıldığı görülmektedir.¹⁵

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/73, 76.

¹⁰ el-Bakara 2/179.

¹¹ el-Bakara 2/178.

¹² el-Kehf 18/64; el-Kasas 28/11.

¹³ el-Bakara 2/178,179,194; el-Mâide 6/45.

¹⁴ Muhammed Fuâd Abdülbaki, *Mu'cemü'l-Müfehres- Kur'an-ı Kerim Lügati*, çev. Mahmut Çanga (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 399-400.

¹⁵ Hüseyin Özdemir, *Kur'an Kıssalarında Gerçeklik Sorunu* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 9.

Hız. Muhammed (a.s) ve O'ndan önce gelmiş diğler peygamberler, peygamber takipçileri ve salih kişilerin vermiş olduğu tevhit mücadelesi, hak din olan İslam'ın mesajını, iyiliğın hâkim kılınıp kötülüğün kaldırılması mücadelesini işleyen birçok haber ve yaşanmış hâdiseler İslam ümmetine Kur'an vasıtasıyla tebliğ edilmiştir. Bu gibi haberler kıssa olarak tanımlanabilir. Kısacası, geçmişte olan birtakım olay ve hadiseleri daha sonra gelecek insanlara ders ve ibret vesilesi kılacak şekilde aktarmak olarak ifade edilebilir.¹⁶

Kıssalarda, yaşanmış olaylar etkili bir üslupla anlatılmış, insanoğlunun geçmişte başına gelen benzer olayların her zaman gerçekleşebileceği hatırlatılmıştır. Kıssalarda söz konusu edilen; şahıs, olay, hadise, yer ve zaman unsurlarıyla sunulan betimlemeler genelde dolaylı bir anlatım ile sunulurken, istenen bilinçler ve alınması gereken dersler esas kabul edilmiştir. Kıssalara muhatap olan insanlar, onlarda tasvir edilen olaylarla kendini ve içinde yaşadığı toplumu sorgulama imkânı bulabilmektedir. Kıssalardaki müspet ve menfi anlatımlar, bireyin dünyadaki yaşamı ve geleceği hakkında vereceği kararlarda bir mihenk noktası kabul edilebilir. Dolayısıyla, Kur'an kıssalarında verilmek istenen mesajı algılamak ve

¹⁶ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 33.

içselleştirmek insanlığın sıkıntılardan kurtulması ve yaratıcısını tanıması açısından önem arz etmektedir.

Modern zamana kadar kıssalar ve kıssa kavramı birçok açıdan ele alınmıştır. Özellikle de modern dönemde çok yönlü olarak; tasavvuf, ahlak, edep, gerçeklik, eğitim ve içtihadı konu oluşu bağlamında incelenmiş, kıssaların verdiği mesajlar anlaşılmaya çalışılmıştır.

2. Kıssa ve Gerçeklik

Kıssa kavramı zikredilen anlamlar çerçevesinde, ilk olarak bir haberi aslına uygun olarak aktarma, bir haberin gerçek ve doğru biçimde betimlenip anlatılmasıdır. İkincisi ise izlemenin hem maddi anlamda hem de manevi anlamda aynı seviyede olmasıdır. Örneğin saç kesimi için kelime kullanıldığı zaman saçların düzenli ve aynı seviyede tutularak kesilmesi anlaşılır. Haber için kullanıldığı zaman ise anlatan kişi tarafından haberin, olayın aslına uygun olarak, hiçbir ilave veya eksiltme yapmaksızın olduğu gibi anlatımını ifade eder.¹⁷

Kıssa kavramının, tarihi süreç içerisinde halk hikâyeleri ve masallar şeklinde kullanılması kavramda bir anlam kaymasına neden olmuştur. Kur'an'ın nüzul döneminde ise “esatir ve hayal” kavramlarının zıddı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kur'an'da bu

¹⁷ Özdemir, *Kur'an Kıssalarında Gerçeklik Sorunu*, 8.

gerçekliği ifade eden birçok ayet bulunmaktadır.¹⁸ Örneğin: “Biz sana onların gerçek olan haberlerini anlatıyoruz”¹⁹ manasındaki ayette mağara arkadaşlarının başından geçen olayların gerçek olarak anlatıldığı, hiçbir mitolojik ve kurgusal unsura yer verilmediği belirtilmektedir. Bu ayette dikkati çeken bir başka husus ise “hak ile” (بالحق) terkidir.²⁰ Rivayetlerden anlaşıldığına göre “esatir” kavramı ile müşriklerin Kur’an’a karşı hayali Fars ülkesi masallarını Kur’an kıssalarına nazire olarak anlattıkları görülmektedir.²¹

Kur’an kıssalarını çeşitli yönlerden ele almak mümkündür. Bu kıssalardan bazıları kısa, bazıları orta, bazıları ise uzun anlatımlar içerir. Mesela, Sâffât suresindeki Hz. İlyas’ın kıssası kısa, Neml suresindeki Hz. Süleyman’ın kıssası orta ve Yusuf suresindeki Hz. Yusuf’un kıssası ise uzun kıssalara örnektir.²² Bazı yazarlar da Kur’an Kıssalarını tarihi, vakiî ve temsili olarak sınıflandırmaktadırlar. Tarihi olana, helak olan kavimleri; vakiî olanlara Hz. Âdem’in iki oğlunu²³, temsili olana ise iki bahçe sahibi kıssasını²⁴ örnek vermektedirler.²⁵

¹⁸ el-Kasas 28/3,25; el-Mü’min 40/78; Hûd 11/100.

¹⁹ el-Kehf 18/13

²⁰ Özdemir, *Kur’an Kıssalarında Gerçeklik Sorunu*, 10.

²¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü’l-Beyân fi Te’vilil Kurân*, thk.

Ahmed Muhammed Şâkir (b.y: Müesestu’r-Risâle, 1420/2000), 19/238.

²² Nurettin Turgay, “Kur’an Kıssaları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2* (2000), 68.

²³ el-Mâide 6/27,30.

Kur'an'ın genel anlatımı içinde bir başka tasnife göre ise üç çeşit kıssa bulunmaktadır. Birinci çeşit kıssalar; peygamberlerin haberleri, kendi kavimlerini tevhide davet etmeleri, gösterdikleri mucizeler, toplumun karşı çıkış sebepleri, inananların ve inkârcıların sonlarının durumu gibi konuları içermektedir. İkinci çeşit kıssalarda; peygamberlikleri kesin olmayan şahıslar ve bazı toplumların başlarına gelen olaylar dile getirilmektedir. Bu kısma Tâlût, Câlût, Zülkarneyn, Ashab-ı Kehf, Ashâb-ı Sebt, Ashâb-ı Uhdûd vb. misal verilir. Üçüncü çeşidi ise; Hz. Peygamber (a.s) dönemindeki olayların anlatılmasıdır. Hz. Peygamber (a.s.)'in hicreti, savaşları ve insanlarla olan ilişkilerini bu kısımda değerlendirmek mümkündür.²⁶ Kur'an'da yer alan kıssalar bu ve benzeri birçok açıdan tasnif edilip, elde edilmek istenen amaç doğrultusunda okunaklı bir tablo hâline getirilebilirler. Bu tabloya ve tasniflere bakıldığında öne çıkan hususun, aktarımı yapılan kıssaların neredeyse tamamının gerçek ve yaşanmış hadiseler olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴ el-Kehf 18/32,34.

²⁵ Muhammed Kutub, *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1977), 272.

²⁶ Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündükleri", 35.

3. Kıssalarda Gaye

Kur'an Kıssalarında görülen özellikler Kur'an'ın ana temalarını ve temel hedeflerini oluşturmaktadır. Vahyin, peygamberliğin, Allah Teâlâ'nın birliğinin ispatı (tevhit inancı), semavi dinlerin esas itibarıyla bir olduğu, uyarıp sakındırma, müjdeleme, Allah'ın kudretinin tecelli ettiği yerler, hayır ve şerrin, acele ve teenninin, başa gelen olaylara sabretmeyip telaşlanarak üzülüp umutsuzluğa kapılmanın ve sabretmenin, şükür ve nankörlüğün akıbeti vb. birçok dini ve ahlaki konuyu kapsamaktadır.²⁷

Kur'an kıssalarında gaipten haber verilmiş ve bununla da Kur'an'ın mucize olduğu ortaya konmuştur. Bu kıssalarda, Kur'an'ın nazil olduğu zamanla ilgili haberler verildiği gibi, ondan önce ve ondan sonraki zamanla ilişkili gaybi olaylardan da haber verilmiştir. Bu haberlerin Hz. Peygamber (a.s)'in diliyle tebliğ edilmesi, O'nun peygamberliğini ispat eden delillerden biridir.²⁸

İnsan ruhunda bulunan ümit ve korku hisleri, Kur'an kıssalarının ayrılmayan iki özelliğidir. Kur'an'daki her kıssanın bir korku bir de ümit yönü vardır. Kur'an kıssalarının önemli bir özelliği

²⁷ Seyyid Kutub, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Hilal Yayınları, 1969), 203-205.

²⁸ Abdurrahim Kaplan. "Kur'ân'ın İ'câz Yönlerinden Biri: Gelecek ile ilgili Haber Vermesi.", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (2021), 61-91.

de bidat, hurafe, hayali, uydurma ve benzeri durumlardan uzak olmalarıdır. Kur'an kıssalarında zıtlıklar ve uydurmalar yoktur. Nitekim zaman zaman kötü niyetli birtakım insanlar çıkmış, Kur'an'daki kıssaların batıl, gerçeğe aykırı ve tezatlar hâlinde bulduklarını ileri sürmüşler ve bu yönden Kur'an'ı çürütme gayesi gütmüşlerdir. Ancak çeşitli tarihi ve dini çalışmalar bu iddiaların geçersizliğini ortaya koymuştur.²⁹

Kur'an kıssalarında, olaylar bir hikâye veya bir romandaki gibi düzenli bir şekilde; giriş, gelişme ve sonuç anlatımını takip etmez. Hadisenin sadece bir sahnesi betimlenir. Bu sahnelerde tevhit ve peygamberlerin risaletini ispata ağırlık verilir. Örneğin, Hz. Musa ile Firavun arasında geçtiği zikredilen kıssada; Firavun'un inanç sistemi, sihirbazların yanılgıları hatırlatıldıktan sonra Hz. Musa'ya verilen mucizelerle, yanlış ve doğru, hak ile batıl ayırt edilerek tevhit ve risaleti ispat amaçlanmıştır. Kıssalardaki en önemli nokta, çoğunlukla yaşanmış, gerçek olaylara yer verilmesidir. Bunlar kıssa isminin yanı sıra, "nebe", "enbâ" "hadis" ve "zikir" kavramlarıyla da ifade edilmektedir. Bu durum kıssaların bir vahiy mahsulü gerçek anlatılar olduğunu göstermektedir.³⁰

²⁹ Turgay, "Kur'an Kıssaları", 70

³⁰ Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündükleri", 35.

Kıssaların özelliklerini ve bilhassa da amaçlarını ve temasını nazara vermekten maksadımız kelami konuların ve itikada taalluk eden kısımların kıssalar içerisindeki yerini ve önemini tayin etmeye çalışmaktır. Kur'an kıssaları, insanları tevhide, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaya çağırın vasıtalarından biridir. Bu çağırını yaparken, insanlar arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın, değişik yaştaki ve bölgedeki insanlara hitap etmiş ve muhataplarına bölücülük, zulüm ve benzeri kötülüklerden kaçınarak, peygamberlerin güzel ahlakı ile ahlaklanmaları için etkileyici mesajlar vermiştir.³¹

Kur'an kıssalarının, Kur'an'ın içinde kapladığı yeri değerlendiren ve konuyla ilgili çalışma yapan âlimler arasında farklı görüşlerin olduğu gözlenmektedir. Buna göre kıssalar, Kur'an'ın üçte birini, üçte ikisini, bazılarına göre de, Hz. Peygamber (a.s) dönemindeki bazı olayların eklenmesiyle yarısını oluşturduğu, Hz. Peygamber (a.s) dönemi çıkarılacak olursa 1650 ayeti ihtiva ettiği şeklindedir. Kur'an'da geniş bir yer oluşturan kıssaların içeriği iyilik, güzellik ve doğruların ortaya çıkmasıdır. Yüce yaratıcı, Kur'an kıssalarıyla geçmiş milletlerin özelliklerini belirterek, daha önce gönderilen peygamberler ile Hz. Peygamber (a.s)'in benzer yönlerine işaret edilmiş, hakikatin üstün geleceği hatırlatılmış, inananlara teselli verilmiş, Allah'a karşı gelenlerin feci akıbeti gösterilmiş ve

³¹ Turgay, "Kur'an Kıssaları", 71.

Müslümanların azmini artırmak amaçlanmıştır. Konuya bu açıdan bakıldığında kıssalarda iki amaç ve üç temel ilke olduğu gözlemlenebilir. Amaçlar; insanları tevhit inancına uymayan olumsuz alışkanlıklardan uzaklaştırmak ve peygamberle tebliğ edilen tevhit inancını işlevsel hâle getirmektir. Üç temel ilke ise; tasvir, talep ve duyguların ifade ediliş şekli ile insanlığa sunulmasıdır. Bu yapılırken, geçmiş dönemlerde doğru yol üzere hareket eden insanlara mükâfat verildiğini, semavi dinlerin verilerine göre kötü ve yanlış yolda olanların cezalandırıldığını bildirip, insana yaratıcısını tanıtmaya ve O'na nasıl kul olunması gerektiğini göstermek amaçlanmıştır.³²

Kelam ekolleri içerisinde özellikle de Mu'tezilen'in ayrı bir başlık altında beş esastan biri olarak zikrettiği ve diğer kelam ekolleri tarafından da başlıklar altında incelenen va'd ve va'id meselesinin Kur'an kıssalarında önemli yer tuttuğu ve temel unsurlarından biri olduğu görülmektedir.³³

Kıssaların önemli hedeflerinden birisi de ilahi kudretin, iman ve küfrü temsil eden kimselere, dünya ve ahirette layık oldukları müspet ve menfi neticeleri vermeye, imani ve itikadi konularda delil

³² Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", 37.

³³ İlyas Çelebi "Usûl-u Hamse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/211.

olacak mucizeleri ve harika olayları yaratmaya sonsuz gücünün yettiğini, meydana gelen tarihi olaylarla ispat edip açıklamaktır.³⁴

Kur'an'da yer alan seksendört³⁵ civarındaki olayı anlatan kıssalar birtakım başlıklar altında tasnif edilmektedir. Bu kıssaların temel gayesini Allah Teâlâ şöyle ifade etmektedir: “*And olsun onların geçmiş peygamber ve ümmetlerinin kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır. Bu Kur'an uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat O, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir.*”³⁶

Kur'an'da yer alan kıssaların hedefleri şu başlıklar altında özetlenebilir; tevhidi hâkim kılmak, Hz. Peygamber (a.s.)'in risâletini ve vahyi ispat etmek³⁷, İslam'ın tek ve hak din olduğunu ve kaynağının Allah olduğunu beyan etmek³⁸, va'd ve vaîd³⁹, insanları ibret almaya sevk etmek ve insanları şeytanın aldatmasından sakındırmaktır.⁴⁰ Kur'an-ı Kerim, gerek tebliğ edildiği asırdaki ortamın insanlarını şirk ve inkâr sapkınlıklarından kurtarmak, gerek

³⁴ Macit Yılmaz, *İslam Ahlâk Eğitiminde Kur'an Kıssaları* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 39.

³⁵ Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, 37

³⁶ Yûsuf 12/12.

³⁷ Yûsuf 12/2-3.

³⁸ eş-Şuarâ 42/13.

³⁹ Hûd 11/120; el-Ankebût 29/14-40.

⁴⁰ el-Bakara 2/256-257; en-Nisâ 4/51; el-Mâide 5/60; Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, 37.

de kıyamete kadar ki evrensel ilahi kitap oluşu sebebiyle her zaman ve dönemin inananlarının imanlarını sağlam ve zinde tutmak için kıssa anlatımı yöntemiyle imanla ilgili hususları önemle üzerinde durup vurgulamıştır.

Kur'an'da kıssalar üslubu ile anlatılan peygamberlerin davetleriyle ilgili ifadelerinden anlaşılıyor ki, Kur'an'da ilk önce ve ısrarla anlatılmak istenen temel konu "Allah'a iman" hususudur. Peygamberin davet metodunu, tebliğ keyfiyetini yansıtan benzer ve hatta aynı olan ifadelerden tevhide önemli bir vurgu vardır ki o da; tüm peygamberlerin tek bir Allah'a iman esasını ümmetlerine anlatmak istemeleridir. İşaret edilen bu husus insan fitratının değişmez bir özelliğini yansıtır ki o da her devirde bir Allah inancı var olduğudur. Ancak bu fitri inanma ihtiyacına ilahi irşat ve peygamberler yoluyla bir istikamet kazandırılmazsa çoğu zaman insanlar, asılsız mecralara veya çok çeşitli şirk bataklıklarına düşebilmektedirler. Zaten peygamberler çoğunlukla tahrif edilen Allah inancını aslına, gerçek safiyetine döndürmek için gönderilmişlerdir. Tevhit inancı İslam'ın özünü teşkil etmekte ve bu sebeptendir ki Kur'an her vesileyle muhataplarına tevhit inancını hatırlatmaktadır.⁴¹ Yine bu kıssalarda (Ashab-ı Kehf Kıssası vb.) ahirete iman konusu da işlenerek insanlara öldükten sonra dirilme,

⁴¹ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları 1994), 159.

mükâfat ve ceza, Allah'ın ölüleri tekrar diriltmeye gücünün yettiği anlatılarak ahirete iman hususu güçlendirilmektedir.

Kur'an kıssalarının önemli gayelerinden biri de Hz. Peygamber (a.s)'a gelen vahyi ve peygamberliğini ispat etmektir. Ümmi bir zata 40 yaşında peygamberlik verilmesi ve vahyin dışında herhangi birisinden ders almamasına rağmen gaybi haberler vermesi, özellikle de Hz. Peygamber (a.s)'ın dilinden tafsilatla anlatılan Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Âdem'in kıssaları ona gelen vahyi ispat etmektedir.⁴²

4- Kıssalarda İtikadi Öğeler

Kur'an kıssalarında ifade edilen hadiseleri, içerdiği itikadi öğeler bağlamında kelama konu olacak bir biçimde inanç sistematığı açısından incelemek mümkündür. Bu bağlamda Kur'an'da aktarılan gerçek ve yaşanmış kıssalarda işlenen farklı yöntem ve anlatım şekilleriyle inanç unsurları birçok farklı açıdan bize gelmektedir. Bu gelişin esas gayesini bilmek ise kelami açıdan önemlidir.

Arapçada "akd" kökünden türemiş bulunan "itikad" sözcüğü düğüm atmışçasına bağlamak, tasdik ve kabul etmek, bir şeye

⁴² Nazife Akgül, *Kur'an Kıssalarının Teolojik Yorumu* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 97.

gönülden inanmak ve onu benimsemek demektir.⁴³ Bir şeyin uçlarını bir araya toplamak, ipi düğümlemek ve bir yapıyı yapıştırmak ifadelerinde olduğu gibi katı cisimlerle ilgili kullanılır. Ayrıca, satış akdi, sözleşmeyi ve anlaşmayı sonuca bağlamak, karar vermek; onaylamak vb. ifadelerle olduğu gibi, müstear olarak anlamsal konularda da kullanılıp şöyle denir: “Onunla bir akitte, anlaşmada ya da sözleşmede görüş birliğine vardım ya da onunla anlaştım, sözleştim” ya da “Yeminimi sonuca bağladım, tasdik ettim ve onayladım”⁴⁴ gibi anlamlarda kullanılır. Kur’an’da zikredilen bazı kıssaları ele alarak, itikadi ve kelami açıdan hangi unsurları barındırdığını örnekler üzerinden göstermeye çalışacağız.

a. Yaratılış ve İlk Günah

Yaratılış hadisesini bir bütün olarak ele alan Kur’an yer, gök, bitki ve hayvanların yaratılışından sonra insanın yaratılışına temas etmektedir. Kur’an’da diğer insanların yaratılışından daha fazla, Hz. Âdem’in yaratılışına referanslar bulunmaktadır. Bunlar da bazen insan cinsi, Âdem ile özdeşleşmekte, bazen de insan cinsinin ilk bireyi olarak Hz. Âdem’in özellikleriyle genel olarak insana ait

⁴³ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 170.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3/296-297; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Mecmuatü mine’l-Muhakkîn (y.y: Darü’l-Hidâye, ts.), 8/394-395.

niteliklere işaret edilmektedir. Ayrıca Kur'an'da insan türüne âdemoğulları şeklinde hitap edilip cins ilkinen nispet edilmektedir. Kur'an'da sadece bir yerde âdemoğulları ifadesi Hz. Âdem'in bizzat kendi oğullarına işaret edildiği görülmektedir.⁴⁵ Kur'an Hz. Âdem ve eşini ebeveyn diye adlandırarak⁴⁶ onların insan cinsinin ilkleri olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷

Hz. Âdem'in yaratılışını açıklayan ayetlere başlamadan önce kelami açıdan iki önemli hususu ayetlerin siyak ve sibakında arayacağımızı belirtelim; birincisi, ilk insanın Hz. Âdem oluşu ve diğeri de Hz. Âdem'in topraktan yaratılma meselesidir.

*“Şüphesiz ki Allah katında İsa'nın (babasız yaratılışının) misali, Âdem'in misali gibidir. (Allah) onu (da babası olmadan) bir topraktan yarattı, sonra ona “Ol!” dedi, (o da) hemen oluverdi”*⁴⁸ ayette ilk yaratılışa, Hz. Âdem'in annesiz ve babasız topraktan yaratılması hususuna değinilmiştir. Hz. İsa'nın babasız doğma durumu onun hâline misal gösterilmesi açısından Hz. Âdem'in şahsıyla kıyas edilerek, burada Hz. Âdem'in bir şahıs olduğu ve topraktan yaratıldığı durumu vurgulanmaktadır.

⁴⁵ el-Mâide 6/27.

⁴⁶ el-A'râf 7/27.

⁴⁷ Akgül, *Kur'an Kıssalarının Teolojik Yorumu*, 13.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/59.

*“Hani, rabbın meleklere: Muhakkak, ben, yeryüzünde (benim emirlerimi tebliğ ve infaza memur) bir halife yaratacağım! Demişti. Onlar (melekler) de: Biz Seni, hamdinle tesbih ve takdis edip dururken, orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? Demişlerdi. Allah'ta: Sizin bilemeyeceğinizi her halde ben bilirim! Buyurmuştu”*⁴⁹

Ayetten yola çıkarak bazı âlimler tarafından meleklerin de cin nev'inden olduğu yahutta melek cinsi olarak burada onlar tarafından gerçekleştirilen isyanvari söylemin günah ve kimileri tarafından ise zelle olduğu iddia edilmişse de⁵⁰ Tahrîm suresinin şu ayeti bu ihtimalin çok da yerinde olmadığını göstermektedir. *“Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır”*⁵¹ ayeti meleklerin isyanını ve muhalefetini reddetmektedir.

*“Hatırla o vakti ki, rabbın meleklere: Ben, demişti, kuru bir çamurdan, suretlendirilmiş balçıktan bir beşer yaratacağım! O hâlde, ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona, ruhumdan üfürdüğüm zaman, siz hemen ona secdeye kapanınız, demişti.”*⁵² Ayette geçen “ruhumdan üflediğim” ifadesi ile ilgili olarak bu üfleme fiili haberi sıfatlar arasına dâhil

⁴⁹ el-Bakara 2/30.

⁵⁰ Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne, Tefsirul-Mâtürîdî*, thk. Mecdi Basellum (Beirut-Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 1/412-414.

⁵¹ et-Tahrîm 66/6.

⁵² el-Hicr 15/29; Sâd, 38/73.

edilebileceği; hatta üflemek/nefh'den tek bir mana anlaşıldığı hâlde bu tabir, yaratmak şeklinde yorumlanmıştır. Elbette evleviyetle “istiva” gibi haberi sıfatların birçok manaya gelen anlam genişliği içinde hüküm sürmek, egemen olmak, hükmetmek gibi anlamlardan biriyle ifade edilmesi gayet makuldür. Bu tür haberi sıfatların “O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur”⁵³ ayeti kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.⁵⁴ Mâtürîdî'ye göre ruhumdan, ruhumuzdan demektir. Yani yaratıkların canlılığı kendisine bağlı olan ruh demektir. Allah ruhu burada kendine nispet etmiştir. Çünkü ruhu da Allah diğer yaratıklar gibi yaratmıştır. Dolayısıyla keramet/üstünlük babından onu kendisine nispet etti. Bu durum, “Allah'ın devesi”⁵⁵ ve “İkiniz benim beytimi temizleyin”⁵⁶ ayetleri gibidir.⁵⁷

“Hani, meleklere: Âdeme, secde ediniz! Demiştik de, İblis'ten başkası, hemen secde etmişlerdi.”⁵⁸ Allah: “Ey İblis! Sana ne oldu ki secde edenlerle beraber olmuyorsun?” buyurdu. İblis: (Benim) kendisini kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan yarattığın bir insana secde etmem mümkün değildir, dedi.⁵⁹ Ben ondan (Âdemden) daha hayırlıyım. Çünkü beni ateşten

⁵³ eş-Şûrâ 42/11.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 6/437.

⁵⁵ el-A'raf 7/73.

⁵⁶ el-Bakara 2/125.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 8/645.

⁵⁸ el-Bakara 2/34; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116.

⁵⁹ el-Hicr 15/32-33.

yarattın, onu ise, çamurdan yarattın.⁶⁰ İnsan önceden hiçbir şey değilken kendisini yarattığımızı düşünmüyor mu?”⁶¹

Bu ayetler beraber değerlendirildiğinde insan türünün babası Hz. Âdem’in kendi cinsinden başka bir varlık yokken yaratıldığı anlaşılmaktadır.⁶² Bakara suresindeki ayette⁶³ ise Allah yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklerine bildirerek, yaratılacak olan bu yeni varlık üzerine dikkat çekmiştir. Melekler bu yeni varlığı “fesat çıkarma” ve “kan dökme” özelliklerinden dolayı mevcut diğer varlıklardan (cinlerden)⁶⁴ farklı olmadığını anlamakta gecikmemiş kendilerinin Allah’ı tesbih ve takdis etmekte olduklarını öne sürerek hayretlerini ifade etmişlerdir. Allah “yeryüzünde bir halife” ifadesiyle bu varlığın cinsini tayin etmemiştir. Bu kapalılık aynı ayetteki meleklerin soru ve tereddütleriyle biraz daha açıklık kazanmıştır. Yani Allah meleklerin ağzından, bu varlığın vasıflarının bir kısmını açıklamıştır. Bu ayet ile insanın, fitne ve fesat çıkarmayan hayvanlardan farklı, Allah’ı tesbih ve takdis edebilecek kabiliyet ile meleklerle benzer bir özellikte olacağı zımnen ifade edilmiştir. Böylece ne hayvan ne de melek gibi fakat ikisi arasında bir yapıya

⁶⁰ el-A'râf 7/12; Sâd 38/76.

⁶¹ Meryem 19/67.

⁶² Meryem 19/67.

⁶³ el-Bakara 2/30.

⁶⁴ el-Hicr 15/27.

sahip olacağı, ancak cin türü gibi de olmayıp hiçbirinin türsel anlamda devamı olamayacağının ifade edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁵ Ayetlerde topraktan yaratılan insan için, secde emriyle meleklerden tazim istenmesi, insanın üstünlüğü ve mükerrem olduğuna da bir işarettir.

Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılışıyla ilgili: "toprak"⁶⁶, "çamur"⁶⁷, "yapışkan çamur"⁶⁸, "hame-i mesnun"⁶⁹, "çamurdan süzölmüş öz"⁷⁰, "kuru çamur"⁷¹, "biçimlenmiş kuru çamur"⁷² gibi ayetlerde ifade edildiği üzere yaratılışta toprak ve suyun karışımı ve topraktan yaratılışın aşamaları beyan edilmiştir.

Kelamcılar ve müfessirler Hz. Âdem'in yaratılışını maddi yapısının yaratılması (tesviye) ve ona ruhun üflenmesi olarak iki kategoride ele almışlardır. Onun maddi yapısı tamamlandıktan sonra Hz. Âdem'in bedenini hareket ettiren ve ona insan olma vasfını veren ruh üflemiştir. Hz. Âdem tam bir bedensel düzeneğe sahip

⁶⁵ Akgöl, *Kur'an Kıssalarının Teolojik Yorumu*, 15.

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/59; el-Kehf 18/37; el-Hac 22/5; er-Rûm 30/20.

⁶⁷ el-En'âm 6/12; el-A'râf 7/12; el-İsrâ 17/61; es-Secde 32/7; Sâd 38/71-76.

⁶⁸ es-Sâffât 37/11.

⁶⁹ el-Hicr 15/26.

⁷⁰ el-Mü'minûn 23/112.

⁷¹ el-Hicr 15/26.

⁷² er-Rahmân 55/14.

olduktan sonra ona ruh üflenmiştir.⁷³ Bizzat Allah tarafından, toprağın çeşitli merhalelerinden geçerek yaratılan, fakat henüz adı konmayan, insan olarak genel bir ifade ile tanınan bu varlık “meleklerle Âdem’e secde edin” ayetiyle gerçek özel ismine kavuşmuştur. Kur’an’da topraktan yaratılan başka bir varlığın adı geçmediğine göre, Hz. Âdem’in ilk insan olması gerekmektedir. Bu konu, şeytanın Hz. Âdem’e secde etmemesi olayında da söz konusu edilmiş, Hz. Âdem’in topraktan yaratılmış olması, şeytan’ın onu küçümseyerek secde etmemesine sebep olmuştur.⁷⁴ Ayrıca ayetler “yaratma” ve “şekillendirme” fiilinin Allah Teâlâ tarafından bizzat yapıldığını bize bildirmektedir. Bu fiilin başka bir yere havalesini Kur’an’ın siyak ve sibak ilişkisi ve genel muhtevası mümkün kılmamaktadır.

İlk günah meselesine gelirsek, günah kavramı farsça bir kelimedir. Dini olarak yanlış iş ve davranış anlamına gelmektedir. Günahın özünde Allah’ın emirlerine muhalefet yatmaktadır. Arapçada genellikle “ism” kelimesiyle ifade edilir. İnsanın kalbine rahatsızlık veren şeydir. Günah kavramı yasaklanana yapmak emirlere karşı gelmektir. Bu manada bakıldığında ilk günah kavramının da “ilk” olması hasebiyle ilk insana nispeti gayet

⁷³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Yenda Yayıncılık, 1999), 5/234.

⁷⁴ Akgül, *Kur’an Kıssalarının Teolojik Yorumu*, 16.

doğaldır. Zira ilk insan Hz. Âdem, aynı zamanda Allah'ın kendisine ve eşine yasakladığını yapmış ve “ilk günahı” işlemiştir. Burada şu hususu ifade etmekte fayda vardır. Peygamberler Allah'ın seçkin kulları olarak daima korunur ve himaye edilirler. Bize (beşere) göre günah gibi gelen hususlar onların nübüvvet makamlarına zarar vermeyecek şekilde anlaşılmalıdır. Bu anlamda peygamberlerden günahın sadır olması şu şıklardan birine dâhil olabilir: “Bi'setten önceki” bir durum söz konusu olabilir ya da daha uygun olan bir eylemi terk (terk-i evlâ) durumu vardır. Yanılarak küçük günah işlemiş olabilirler. Kerih bir şey işlenmişse, ümmete bunun caiz olduğunu ve bu takdirde kendilerine Allah'ın kolaylık gösterdiğini açıklamak gayesi de bulunabilir. Günah işlemekle alakalı şartlı sığalar, “le in eşrekte” şarta konu olanın mutlaka gerçekleşmiş olmasını gerektirmez. Günah işleme peygamberlere nispet edilerek, ümmet ve muhatap terbiye edilir.⁷⁵

Peygamberlerin günahlardan masum oluşu Ehl-i sünnete göre vahiyden sonra sabittir. Fakat Haşviyye'ye göre böyle değildir. Zira onlar peygamberlerin kıssalarını anlatırken onların günah işlediklerini hissettiren bazı şeyler naklederler. Hâlbuki bu rivayetlerin bazıları muteber değilken bazıları da peygamberlerin şanına yakışacak bir şekilde sahih bir tevil ile tevil olunmamıştır.

⁷⁵ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı* (Konya: Hibaş Yayınları, 1984), 307.

Bunun delillendirilmesine gelince, peygamberler Allah'ın kulları üzerindeki hüccetleri ve rehberleridirler. Eğer peygamberlerin günah işlemesi mümkün olsaydı onların sözüne güvenilmez ve ilahi hüccet gerçekleşmemiş olurdu. Peygamberlerin vahiyden önceki durumları ise, Mu'tezile'nin bütün gruplarıyla (Fadayiyye kolu hariç) Haricilerin tamamına göre onlar vahiyden önce de masumdurlar. Mâtürîdîyye'ye göre ise peygamberlerin vahiyden önce günah işlemesi, nadir olmak şartıyla mümkündür, böylelerinin hâli nübüvvetle birlikte hemen iyiliğe ve istikamete dönüşür.⁷⁶ Eş'arî kelimcileri ise peygamberlerin masumiyetini "Allah'ın peygamberde taati yaratıp mâsiyeti yaratmaması" diye tanımlamış, masum kimsede onu kötülöklere yönelmekten koruyan bir özelliğın bulunduğunu söylemişlerdir.⁷⁷

Allah'tan aldığı mesajları tebliğ etmeleri, peygamberlik misyonu ve mucizeler onların doğru söylemesine delalet etmesi sebebiyle peygamberlerin kasten yalan söylemediğı hususunda şeriat ehli ittifak etmiştir. Hata eseri olarak veya unutarak peygamberlerden günahın sadır olması hususunda ihtilaf vardır. Mucizeler peygamberlerin doğruluğunu işaret ettiği için kelam

⁷⁶ Nureddin Sabuni, *el-Bidaye fi Usuludin* (Ankara: DiB. Yayınları,1998), 53-54.

⁷⁷ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* (İstanbul: y.y., 1928), 167-169.

bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre; peygamberlerden hata eseri olarak veya unutarak günah sadır olmaz.⁷⁸

“Hem demiştik: “Ey Âdem! Sen zevcen (Havva) ile cennete yerleş; dilediğiniz yerde ondan bol bol yiyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın, sonra zalimlerden olursunuz.”⁷⁹ Allah Teâlâ Hz. Âdem ve Havva’yı iblisin tuzaklarına karşı şöyle uyarılmıştı: ”Hem demiştik: “Ey Âdem! Şüphesiz ki bu (şeytan), senin ve zevcenin düşmanıdır; o hâlde sakın sizi cennetten çıkarmasın (buna sebep olacak bir günahla sizi kandırmasın); yoksa çok sıkıntı çekersin! Doğrusu senin burada ne acıkman, ne de çıplak kalman vardır. Ve şüphesiz ki sen, burada ne susarsın, ne de sıcakta kalırsın.”⁸⁰ Hz. Âdem bu süreçlerin hepsine şahit olmuş ve yasak ağaca yaklaşmaması gerektiği ona bildirilmiştir.

İblis Hz. Âdem ve Havva’yı kandırmak için: ”Rabbiniz size bu ağaçtan yemeyi iki melek olmanızı yahut ebedi hayatı elde etmenizi istemediği için yasak etmiştir”⁸¹ ve Allah adına yemin ederim ki ben sizin hakkınızda hayırlı ve iyi olanı dilemekteyim”⁸² ifadeleriyle iblis onları aldattı. “İkisi de utanılacak yerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar.” Allah Teâlâ onlara buyurdu: ”Ben size bu ağaca yaklaşmayı

⁷⁸ Adudüddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fi ‘ilmi’l-keâm* (Kahire: y.y., ts.), 358-362.

⁷⁹ el-Bakara 2/35.

⁸⁰ Tâhâ 20/117-119.

⁸¹ el-A’raf 7/20.

⁸² el-A’raf 7/21.

yasak etmedim mi? şeytan her ikinize de açıkça düşmandır demedim mi?”⁸³

Hz. Âdem ve Havva: *”Ey bizim Rabbimiz, kendimize yazık ettik. Şayet sen kusurumuzu örtüp, bize merhamet buyurmazsan en büyük kayba uğrayanlardan oluruz, diye yalvarıp yakardılar.”⁸⁴* Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *”Birbirinize düşman olarak inin. Size dünyada bir süreye kadar kalma ve yararlanma imkânı veriyorum. Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan diriltilip mezardan çıkarılacaksınız.”⁸⁵* Kıssaya iblisin Allah’ın emrine isyan edip, Hz. Âdem’e secde etmemesi, huzurdan ve cennetten çıkarılması ve daha sonra şeytanın aldatmalarına karşı uyanık olmaları hususunda Hz. Âdem ve Havva’nın uyarılmalarına rağmen yasak meyveden yemelerinin bir hata ve günah eseri olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Tabi burada Hz. Âdem için tam anlamıyla bir peygamberlik misyonunun başladığını söylemek mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak, bu hatanın da peygamberlik öncesi bir dönemde işlenmiş olduğu söylenebilir. Ancak Hz. Âdem’in bu hataya düşmesi bize beşer fitratının kodları hakkında bilgi sunmakta, vahyin kontrolü olmadan nebilerin dahi yanılabilceğini göstermektedir. Böylece Hz. Âdem ve Havva cennetten dünyaya indirildiler. Bu ayetlerin tafsilatı

⁸³ el-A’raf 7/22.

⁸⁴ el-A’raf 7/23.

⁸⁵ el-A’raf 7/24-25.

çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı konumuzla ilgili birkaç noktaya temas etmekle iktifa edeceğiz.

Birincisi, “yeryüzüne inin” emri sema gibi yüksek bir yerden yani ancak gökten inmeye işaret etmektedir. Zira onlar ve buldukları cennet göktedir.⁸⁶ İkincisi, cennet ve cehennemin yaratılıp yaratılmadığı ve sonlu olup olmadığı meselesidir. Buna dair bazı kelimelerin görüşlerine kısaca yer verelim.

Ehl-i sünnete göre cennet ve cehennem yaratılmış olup, şuan mevcuttur. Mu'tezile ise buna muhalif görüştedir. Mâtürîdî'ye göre mevcut oluşun delili şudur; Allah, cennet hakkında (mazi sığasıyla) “...takva sahipleri için hazırlandı”⁸⁷ cehennem hakkında da “...kâfirler için hazırlandı”⁸⁸ buyurmuştur. Hanefi mezhebine göre cennet ile cehennem içindekilerle birlikte ebediyen yok olmayacaktır. Cehmiyye ise buna muhalefet etmiştir. Hâlbuki Allah her ikisinin sakinleri hakkında da “Orada ebediyen kalıcıdırlar”⁸⁹ buyurmuştur. Cennet ve cehennemin yaratıldığını ileri sürenler Hz. Âdem kıssasını da delil getirirler.⁹⁰ Hz. Âdem Allah'tan aldığı, öğrendiği kelimelerle tövbe etmiş, Allah da tövbesini kabul

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 1/439.

⁸⁷ Âl-i İmrân 3/133.

⁸⁸ el-Bakara 2/35; Âl-i İmrân 3/131.

⁸⁹ en-Nisâ 4/57, 122, 169; el-Ahzâb 33/65.

⁹⁰ Sabuni, *el-Bidaye*, 92-93; İcî, *el-Mevâkıf*, 376-380; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 237-238.

etmiştir.⁹¹ Mâtürîdî, ayette yer alan Hz. Âdem'in tövbesinin, Mu'tezile'nin iddia ettiği "küçük günahlar mağfurdur" hükmünü nakzettiğini, burada küçük bir günahtan dolayı tövbe edildiğini nazara vererek reddetmiştir.⁹² Ayrıca ayetlerde geçen cennet tasvirinden buranın özel bir mekân olduğu anlaşılmaktadır: "Zira orada düşmanlığa yer olmaması⁹³, susuzluğun olmaması, açlık çekilmemesi, kavurucu sıcaklığın olmaması ve maişet için meşakkat olmaması⁹⁴ bu mekânın bir dünya cenneti olma ihtimalini zorlaştırmaktadır.

b. Ashab-ı Kehf

Ashab-ı Kehf kıssası Kur'an'ın Kehf süresinin 9-27 ayetlerinde anlatılmaktadır. Kur'an'da kıssa şöyle aktarılır:

"Habibim, ya (Muhammed!) Yoksa gerçekten (sâdece) Ashâb-ı Kehf ve Rakım'ın⁹⁵ mı şaşılacak ayetlerimizden olduklarını sandın? Hani o

⁹¹ Bakara-37

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 1/441.

⁹³ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/511-512.

⁹⁴ Tâhâ 20/117-119.

⁹⁵ Ashâb-ı Kehf: Allah'tan başkasına ibadet etmeye zorlandıkları için rablerine sığınarak bir mağaraya çekilen; Yemlîhâ, Mekselînâ, Mislînâ, Mernûş, Debernûş, Şâzenûş, Kefeşatayyûş namlarındaki yedi gençtir. Bu gençler İlahi bir mucize olarak Kıtımîr ismindeki köpekleriyle birlikte uyutulup, üç yüz dokuz sene mağarada kalmışlardı. Ashâb-ı Rakım ise, bir rivayete göre, üç arkadaş olup şiddetli yağmurdan kaçarak bir mağaraya sığındıklarında büyük bir taş mağara ağzını kapatmıştı. Bunun üzerine her biri, Allah rızası için işledikleri birer amellerini dua niyetiyle anlatmaları üzerine taş yavaş yavaş açılmıştı. Diğer rivayetlere göre ise

gençler, Kehf'e (mağaraya) sığınmıştı da: Rabbimiz! Bize, tarafından bir rahmet ver ve bize şu işimizden bir kurtuluş yolu hazırla demişlerdi. Bunun üzerine o mağarada kulaklarına nice yıllar (perde) vurduk (uykuya daldırdık). Sonra onları uyandırdık ki, (uykuda) kaldıkları müddeti, (kendi aralarındaki) iki fırkadan hangisinin daha iyi hesap edeceğini ortaya çıkaralım. Biz sana onların haberini hakkıyla anlatıyoruz. Şüphesiz ki onlar, rablerine iman etmiş gençlerdi ve (biz) onların hidayetlerini artırdık. Ve (kralın önünde) ayağa kalktıklarında onların kalplerini kuvvetlendirdik de şöyle dediler: Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir! O'ndan başkasına asla ilâh olarak yalvarmayız! Yoksa yemin olsun ki bâtil söz söylemiş oluruz. Şu bizim kavmimiz O'ndan başka ilâhlar edindiler. Onların üzerine (hak olduklarına dair) apaçık bir delil getirseslerdi ya! Artık Allah'a yalan yere iftira edenden daha zalim kim olabilir? İçlerinden biri şöyle dedi: "Mademki onlardan ve (onların) Allah'tan başka tapmakta olduklarından ayrıldınız, öyle ise mağaraya sığın ki, rabbiniz size rahmetinden (bir genişlik) yaysın ve size işinizde bir kolaylık sağlasın!"⁹⁶

Rakîm, Ashâb-ı Kehf 'in isimlerinin yazılı olduğu bir levha veya onların yaşadığı kasabanın ya da o dağın veya mağaranın veya köpeklerinin adıdır. (Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1418/1998), 3/273-277.

⁹⁶ el-Kehf 18/9-16.

Habibim, ya Muhammed! Hem (sen onlara bir baksaydın) güneşi görürdün ki, doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına meylediyor, battığı zaman ise onların sol tarafını kesiyordu (böylece ışığı onları rahatsız etmiyordu) ve onlar oranın genişçe bir yerinde idiler. (Onların) bu (hâlleri), Allah'ın delillerindendir. Allah, kime (hikmetine binaen fazlından) hidayet (nasip) ederse, işte hidayete eren odur. Kimi de (kendi küfrü sebebiyle) dalâlete atarsa, artık onun için asla bir yardımcı ve (hak yolu gösteren) bir mürşit bulamazsın. Ve onlar(a baksan, mağarada) uyuyan kimseler oldukları hâlde onları uyanık sanırdın. Hem onları (bir taraflarına yatıp kalmakla zarar görmemeleri için) sağ tarafa ve sol tarafa döndürüyorduk; köpekleri de (mağaranın) giriş(in)de iki kolunu (ön ayaklarını) uzatan (bir muhafız olarak yatmakta) idi. Onlara (o hâllerinde) muttali' olsaydın (öylece görseydin), gerçekten kendilerinden (ürker ve) kaçarak geri dönerdin. Hem onlardan dolayı elbette korku ile dolardın. İşte böylece, (hâllerini) aralarında birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden konuşan biri (hâllerindeki acayıplığı görerek): 'Ne kadar kaldınız?' dedi. (Diğerleri): Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık dediler. (İçlerinden bir kısmı da) dediler ki: Rabbiniz, ne kadar kaldığınızı en iyi bilendir; şimdi içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, yiyecek olarak hangisi daha temiz ise artık ondan size bir rızık getirsin; fakat dikkatli olsun ve

sakın sizi kimseye sezdirmesin!⁹⁷ Çünkü onlar, sizden haberdar olursa, sizi taşla öldürürler veya sizi dinlerine döndürürler; bu takdirde ebediyen kurtuluşa eremezsiniz! Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki, şüphesiz Allah'ın va'dinin, hak olduğunu, yine şüphesiz kıyamet(in geleceğini)de hiç şüphe olmadığını bilsinler! (O vakit (ahali) kendi aralarında (artık va'deleri yeterek ölen bu gençlerin hâtırasına ne yapabileceklerine dair) onların hâlini tartışıyorlardı; nihâyet (bir kısmı): Onların üzerlerine (mağaralarının kapısına) bir bina yapın dediler. Rableri onları en iyi bilendir. Onların durumları hakkında (sözleri) üstün gelen (mümin)ler: Elbette onların üzerine (yanı başlarına) bir mescit yapacağız, dedi. (Ehl-i kitâbın bir kısmı:) (Onlar) üç (kişi)dir, dördüncüleri köpekleridir, diyecekler. Yine (bir kısmı): (Onlar) beş (kişi)dir, altıncıları köpekleridir diyecekler. (Hâlbuki bunlar) gayba (karanlığa) taş atmak kabilindedir ve (müminler ise): (Onlar) yedi (kişi)dir, sekizincileri köpekleridir diyecekler. De ki: Rabbim, onların sayılarını en iyi bilendir! Onları ancak pek az kimseler bilir. Öyle ise onlar

⁹⁷ Şehre gönderilen genç, aldığı parayı sarf etmek üzere fırıncıya verdiğiğinde, aralarında anlaşmazlık çıktı. Ahali, paradaki Kral Dakyanus'un resmini tanıyıp, bu gencin bir hazine bulduğu fikrine kapıldılar ve kendisini hükümdara götürdüler. Başlarına gelen hadisenin harikuladeliğini artık fark eden mümin genç, onları tevhit akidesine sahip Tendüvis namındaki bu yeni hükümdara nakledip, hep birlikte mağaraya gittiler. Ve bu fevkalâde hadiseyi hayretler içinde müşahede ettiler. İşte bu hadise, öldükten sonra dirilişin açık bir delilidir. (Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, 3/276-277)

hakkında (Kur'an'da bildirilen) açık delillerin dışında münakaşaya girme ve onlar hakkında bunlardan hiç kimseye bir şey sorma! (Ey Habibim!) Sakın hiçbir şey için, Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe): Ben bunu yarın kesinlikle yapacak olanım” deme⁹⁸! (Bunu) unuttuğun zaman ise, rabbini an ve: “Umarım ki rabbim, bundan (bu kıssadan, peygamberliğime delil olan) daha yakın bir yola (daha nice delillere) beni eriştirir” de! Ve (onlar) mağaralarında üç yüz sene kaldılar, dokuz (sene) de ziyade ettiler.” De ki: “Allah (onların) ne kadar kaldıklarını en iyi bilendir! Göklerin ve yerin gaybı(nı, gizliliklerini bilmek) O'na aittir. (O,) ne güzel görür ve ne güzel işitir! Onların (göklerde ve yerde olanların) O'ndan başka hiçbir dostu yoktur. Hem (O,) hükmünde hiçbir kimseyi ortak kılmaz. Rabbinin Kitabı'ndan sana vahyedileni oku! O'nun kelimelerini değiştirecek kimse yoktur; O'ndan başka asla sığınılacak bir kimse de bulamazsın!”⁹⁹

Bu kıssadaki tevhit mücadelesi vermiş olan gençlerin uyanmasına yakın dönemde Romalılar arasında öldükten sonra

⁹⁸ Hz. Peygamber (a.s.)'a Ashâb-ı Kehf ve Hızır (as) ile Zülkarneyn (as) hakkında soruldu. O ise, vahiy ile kendisine bildirileceği umuduyla bir gün sonra onlara cevap vereceğini söyledi. “İnşâallah” demediği için Hz. Peygamber (a.s.)'in şahsında bütün ümmetine fiili bir ders olmak üzere, ertesi gün vahiy gelmedi. Daha sonra Allah Teâlâ bu sure ile o suallerin cevaplarını indirdi. (Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî, Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 10/385.

⁹⁹ el-Kehf 18/16-27.

dirilme ve mahşer günü ile ilgili yoğun bir tartışma var olduğu nakledilir. İmparatorluğun kendisi de insanların kafasından bu inançsızlığı silmek için bir fırsat aramaktaydı. Hatta bir gün insanların inançlarını ve düşüncelerini düzeltecek bir ayet, bir mucize sunması için Allah'a yalvarıp dua etmişlerdi. Tam bu günlerde “yedi uyuyanlar” mağaralarında uyandılar.¹⁰⁰ Bu apaçık mucizeyi görünce insanların öldükten sonra dirilmeye inançları tekrar güçlendi ve imparatorun bu mağaranın etrafına büyük bir anıt inşa edilmesini emrettiği nakledilmektedir.¹⁰¹

Kıssanın anlatıldığı ayetlerde geçen “Allah’ın ayetlerindedir”¹⁰² beyanı, bu kıssa ile birlikte değerlendirildiğinde harikulâde olayların (ayetlerin) Allah’ın dilemesi hâlinde peygamberlerden başka birtakım salih kullar üzerinde de görülebileceği anlaşılmaktadır. Nitekim Allah, bu kıssada birçok ayet ve mucize tecellisini göstermiştir. Bunların tümü, insanların güçleri ve yapabilecekleri eylem kapasitesinin dışındadır. Bu durum tevhit mücadelesi veren bir grup gencin üzerinde ve onlar vasıtasıyla diğer insanlara Allah’ın, dinlerinin selameti için yaptığı bir ikramdır. Kıssada göze çarpan ayetlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Birincisi, onların işitme duyularının giderilmesi, insanların tabiatları ve

¹⁰⁰ Muhammed Kutub, *Kur’an’dan Kıssalar* (İstanbul: Ünlem Yayınları, 1991), 35-46.

¹⁰¹ Kutub, *Kur’an’dan Kıssalar*, 35-46.

¹⁰² el-Kehf 18/17.

yaratılışlarının tahammülü dışında kendilerinin üç yüz sene uyutulması, sonra da aralarında mağarada ne kadar kaldıklarını birbirlerine sormaları yani ne kadar uyumuş olduklarının farkına varamamalarıdır. İkincisi, uzun süre zarfında ve böyle bir yerde bedenleri ve elbiseleri yıpranmamış, değişikliğe uğramamıştır. Uyandıkları zaman söyledikleri şu cümle bu iddiayı doğrulamaktadır. “Bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık.”¹⁰³ Elbiseleri eskimiş veya değişmiş olsaydı kaldıkları süreyi “Bir gün ya da günün bir kısmı kadar” diyerek az ve kısa bulmazlardı. Elbise bulmaya değil de yiyecek bir şeyler bulmaya çalışmaları da bunun doğruluğunu göstermektedir. Üçüncüsü, güneş doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına vurması ve battığı zaman da onlara dokunmadan sol tarafına geçip gitmesidir. Burada mağaranın konumu, güneşi alma açısı yahut güneş ışınlarının zararının önlenmesi ve ayarlanması gibi ayetler söz konusu olabilir. Dördüncüsü, sıcaklığın ve soğğun onları etkilemesinin engellenmesidir. Çünkü gerek soğuk ve gerekse sıcaklığın şiddetlenip çoğaldığı zaman insanı helâk etmek ve sağlığını bozmak gibi bir özelliği vardır. Beşincisi, yüce Allah’ın onları sağa ve sola çevirmesi ve toprağın bedenlerini bozması ve çürütmesine engel olmak suretiyle onları korumasıdır. Çevirmek suretiyle sürekli aynı tarafa yatmaktan kaynaklanan yatak yaralarının (dekübitus) önüne

¹⁰³ el-Kehf 18/19.

geçilmiş olur. Böyle olmasaydı, topraktaki çürükçül (saprofit) mikroorganizmalar tarafından sürekli temas neticesi beden bozulacak ve çürüyecekti. Sağa sola çevirmek suretiyle bu durum engellenmiştir. Altıncısı, ayette belirtildiği üzere buldukları yere girmek isteyen kimsenin oraya girip de durumlarını görünce kapılacağı korku ve dehşete kapılması bu hadisenin olağanüstü olduğuna işaret eder. Allah Teâlâ beyan buyurur: *“Eğer o insanları görseydin dönüp kaçırdın ve gördüklerinden dolayı içini korku kaplardı.”*¹⁰⁴ Ayette anlatılan durum, Hz. Peygamber (a.s) için söz konusu olduğuna göre başkaları için bu hayret ve dehşet hissi daha yoğun olacaktır. Yedincisi, Allah Teâlâ'nın onları bütün insanların şerrinden korumasıdır. Bu yüzden hiçbir kimse onların durumlarından haberdar olmamış ve kendilerini bulamamıştır. Sekizincisi, herhangi bir gıda maddesi almaksızın üç yüz sene boyunca canlı tutulmalarıdır. Oysa bir insan ya da herhangi bir canlının üç yüz sene yaşaması zaten pek mümkün değilken bu durumun bir de beslenmeden olması imkânsızdır. Dolayısıyla bunca yıl sağ kalmaları, Allah Teâlâ'nın lütfu ile olmuş harikulâde bir olaydır.

Ashâb-ı Kehf 'in elde ettikleri bu lütuflar, kavimleri arasında Allah'ın dinini tercih etmiş olmaları ve dinlerini yaşayabilmek için

¹⁰⁴ el-Kehf 18/18.

kavimlerinden ayrılmalarından ötürüdür. Dolayısıyla hiçbir şey yapmadan böyle bir lütfâ sahip olan kimseler olmadıklarının altını çizmek gerekir. Çünkü o zamanda hâkimiyet kâfirlerin elinde idi. Yüce Allah da onlara kâfirlerle yaptıkları cesur tevhit mücadelesinden dolayı sözünü ettiğimiz lütufları ikram etmiştir. Allah Teâlâ'nın dostlarından ve salih kullarından olan kimselere bu şekilde ikram etmesi mümkündür.¹⁰⁵

Ashâb-ı Kehf kıssasının anlatıldığı bu ayetlerle ilgili özetle şunlar söylenebilir; kıssalar gerçekten yaşanmış olan Allah'ın birer ayetidir. Ölümünden sonra dirilişe delil (ispat-ı haşr) olabilirler. Allah'ın tabiat kanunlarıyla sınırlı ya da zorunlu bir varlık olmadığını; dilediği zaman dilediği kimselere mucize ve ikramını gösterebileceğine işaret etmektedir. Allah'ın veli ve salih kulları birtakım kerametlere mazhar olabilirler. İnanların imanını artırma, inkârcıları tevhide davet ve inançlı kılma gayesi kıssalarda bulunabilir. Putperestliğe karşı olarak tevhit mücadelesi verenlerin sayısına bakılmaksızın Allah tarafından korunması, tevhide delil getirme, bir yaratıcı düşüncesi, inananların ilahi bir kudretle korunması ve yaşatılması, peygamber bile olsa Allah'ın dilemesinin mutlak oluşu gibi hususlar anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 7/146-148.

c. Hz. İbrahim Kıssası

Kur'an-Kerim'de üzerinde en fazla durulan model şahsiyetlerden ve karakterlerden birisi de Hz. İbrahim'dir. O, peygamberlerin büyüğü, semavi dinlerin ortak atası, Allah'ın dostu, tek başına bir mücahit ve ümmet, içli, yumuşak ve salih bir insandır. Başta babası olmak üzere putperest bir kavme karşı sabrı ve mücadelesi, aklını kullanarak şirki reddetmesi, yaratıcısını bulması ve kullandığı istidlal metodu bizim için güzel bir örneklik teşkil etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ bize Hz. İbrahim'i şöyle anlatmaktadır;

“Rabbimiz! Bizi, sana teslim olan kimseler eyle ve neslimizden sana teslim olan bir ümmet (çıkart)! Bize, (razı olacağın hac, kurban gibi) kulluk usullerimizi göster ve tövbelerimizi kabul buyur! Şüphesiz ki Tevvâb (tövbeleri çok kabul eden), Rahîm (merhameti bol olan) ancak sensin”¹⁰⁶

ayette ki İslam kelimesi birkaç anlama gelmektedir. Bunların birincisi teslimiyet ve boyun eğme, ikincisi ise ihlastır. Kalam âlimleri ayette yer alan İslam ve dolayısıyla iman konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları onun her zaman birimi içinde

¹⁰⁶ el-Bakara 2/128.

yenilendiğini¹⁰⁷ ve peygamberlerin de iman ve İslam'ı sürekli olarak Allah'tan talep ettiklerini belirtmişlerdir; tıpkı şu ayette olduğu gibi: “*Ey iman edenler! Allah'a ve Resul'üne iman etmeye devam edin.*”¹⁰⁸ Bunun anlamı, yenilenen her zaman biriminde Allah'a “iman etmiş olun”dur. Mümin her zaman diliminde düşülebilecek küfür fiilini terk etmek durumunda olup bu yolla kendisinde iman yenilenmesi meydana gelmektedir. “*Şu bir gerçek ki müminler Allah'ın adı anıldığında kalpleri ürperen, ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve rablerine güvenip dayanan kimselerdir*”¹⁰⁹ mealindeki ayette yer alan ziyade (imanın artması) kavramı hakkındaki yorum da bu esasa dayanır; öylesi için de iman yenilenir ve her yeni zaman biriminde imanında bir artış meydana gelir. Bir kısım Mu'tezili âlimler ise¹¹⁰ şu kanaati taşımaktadırlar: Hz. İbrahim ile İsmail'in (ve dolayısıyla peygamberlerin) İslam ve imanı talep etmeleri iman üzerinde sebat ve devam konumunda olmalarındandır. Zira “ismet” ilke olarak imanın yok olma endişesini ortadan kaldırmaz. Mâtürîdî'ye göre

¹⁰⁷ Bu görüş imanın bir araz olduğu tezine dayanır. (bk. Ebu Bekr Aleeddin Muhammed b. Ahmed b. es-Semerkandî, *Şerhu't-Te'vilât*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 176, 43b.) Öyle anlaşılıyor ki müellif ehl-i kelâm ile Ehl-i Sünneti kastetmektedir.

¹⁰⁸ en-Nisâ 4/136.

¹⁰⁹ el-Enfâl 8/2.

¹¹⁰ “Bunlar Mûtezile'nin çoğunluğu olup, kişide iman mevcut olunca onu iptal edip ortadan kaldıracak başka bir hal doğmadığı sürece devam edip gideceğini kabul ederler” (Semerkandi, *Şerhu't-Te'vilât*, vr. 44a).

aslında böyle bir dua ve talep Mu'tezile'nin anlayışına göre tutarlı değildir, çünkü Allah Teâlâ (aslah prensibine göre) insanların istedikleri şeyi vermeye muktedir değildir. Aksine buna güç yetirebilen kendileridir. Bu açıdan sözü edilen konuda dua ve niyazda bulunmaları gerekmez. Hâlbuki iman tasdikten ibarettir. Kalple gerçekleşen tasdik ise her vakit yenilenir. İnsan ister hareket hâlinde ister hareketsiz olsun kalp hiçbir durumda yenilenme tavrından uzak kalmamaktadır.¹¹¹

Hz. İbrahim'in tövbelerinin kabul edilmesini Allah'tan talep etmesi peygamberlerden kasıtlı olmayarak bazı yanılma ve sürçmelerin (zelle) meydana gelebileceğini göstermektedir. Ayrıca ayetin bu kısmından-Hz. İbrahim ile İsmail'in herhangi bir belirleme yapmadan tövbelerinin kabulünü istemelerine bakılarak-kuldan kasıtsız olarak çıkan-küçük günahlar için de af dilemesinin münasip olduğu anlaşılmaktadır. Şayet Hz. İbrahim ile İsmail'den farkına vardıkları bir hata zuhur etmiş bulunsaydı tövbe sırasında bunu dile getirirlerdi. Böyle değil de affedilmelerini belirleme olmaksızın istemeleri, kişinin kasıtsız bir şekilde işlediği hatadan da sorumlu olduğunu göstermektedir.¹¹²

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, 1/564-565.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, 1/569-570.

“Allah kendisine saltanat verdi diye (gururlanarak) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı (Nemrut’u) görmedin mi? O zaman İbrahim (ona): “Rabbim, hayat veren ve öldürendir!” demişti. (O ise:) “Ben (de) hayat verir ve öldürürüm!” dedi.¹¹³ İbrahim (bunun üzerine): “İşte şüphesiz Allah, güneşi doğudan getiriyor, haydi (sen de) onu batıdan getir!”¹¹⁴ Dedi de artık o inkâr eden şaşırıp kaldı. Çünkü Allah, zalimler topluluğunu (inkârlarındaki ısrarları sebebiyle) hidayete erdirmez.”¹¹⁵

“İbrahim ile Rabbi hakkında tartışmaya giren kimse” mealindeki ifade kelam ilminin de misyonlarından biri olan fikir zemininde tartışma, ilmi münazarada ve istidlalde bulunmanın mubah ve hatta lazım oluşuna delil olmaktadır. Herhangi bir dini konuda inançsız ya da tevhidi reddedenlerle tartışmayı ve münazarayı doğru bulmayan kimseleri bu kısma nakzetmektedir. Zira İslam bilginleri ve kelamcılar bu gibi ayetlerden de yola çıkarak; bütün inkârcıları Allah Teâlâ’nın birliğine, teklik ve yegâneliğin sadece O’na özgü olduğunu benimsemeye çağırırlar. Tarih boyunca

¹¹³ Nemrut, bu haksız iddiasını ispat için hapisshaneden getirttiği iki mahkûmdan birisini öldürttü, diğerini bağışladı; böylelikle güya hayata iade etmiş oldu. (Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Şur’ân*, 3/284)

¹¹⁴ Hz. İbrahim’in Nemrut’a karşı olan fikri mücadelesinde öldürme ve diriltme konusundan, güneşin doğuşu ve batışı meselesine geçiş yapılması, cüz’i öldürme ve hayat vermeden küllî öldürme ve diriltmeye geçiştir. Bir terakkidir; o delilin en parlak ve en geniş dairesini göstermektir.

¹¹⁵ el-Bakara 2/258.

bütün peygamberler, inkârcıları Allah'tan başka tanrı bulunmadığı, onun tek ve ortaksız olduğu gerçeğini kabul etmeye davet etmekle emrolunmuşlardır. Sözü edilen kimseler tevhit inancına davet edildiklerinde mutlaka bir delil isteyecekler, bu iddianın açıklanmasını ve doğruluğunun ortaya konulmasını talep edeceklerdir ki bu durum ve iddia zihinlerinde ve gönüllerinde yerleşmiş olsun. İşte tüm faaliyetlerin ancak ilmi tartışma ve istidlal yoluyla imkânı mümkün olabilmektedir. Bu nedenle kelim ilminin işlevlerinden olan ikna etmeye çalışmak ve ilmi tartışmaya girmenin herhangi bir sakıncasının olması mümkün değildir. Kıssadan birtakım görüşler sunmanın, istidlalde bulunmanın ve karşı tarafın da sözlerini akıl süzgecinden geçirmenin gerekli olduğu çıkarılabilir. Nitekim Hz. İbrahim Nemrut'u dinlemiş, düşünmüş ve düşünme fırsatı vermek için ona karşı istidlalde bulunmuştur.¹¹⁶

Hz. İbrahim'in Nemruda karşı bir istidlal yaparak tevhidi ilan etmiş, öldürmek ve diriltmek fiillerinin Allah'a ait olduğunu söylemiş, külli öldürmek ve diriltmeye işaret ederek Nemrudu ilzam etmiş ve bu mantıksal çıkarımla onu aciz bırakmıştır. Tevhidi ilan ve ispatta kelamın ve akli çıkarımın ehemmiyeti bu ayette çok net olarak görülmektedir.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, 2/244.

“Ve hani İbrahim: “Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster!” demişti. (Rabbi ise:) “Yoksa inanmadın mı?” buyurdu. (İbrahim:) “Hayır (inandım), fakat kalbimin mutmain olması için (istiyorum)” dedi. (Bunun üzerine rabbi) buyurdu ki: “Öyle ise kuşlardan dört tane yakalayıp onları kendine alıştır, sonra (onları kesip parçala,) her bir dağın üzerine onlardan bir parça koy, sonra da onları çağır, (bak nasıl) koşarak sana geleceklerdir!” Artık bil ki şüphesiz Allah, aziz (kudreti daima üstün gelen)dir, Hakîm (her işi hikmetli olan)dir.”¹¹⁷

Ayette Hz. İbrahim haşır ve yeniden dirilmeyi insanlara daha emin ve mutmain olmuş bir şekilde tebliğ edebilmesi için evvela kendisi bu durumu görmeyi talep etmiş ve tahkiki imana sahip olma yolunda bizlere model olmuştur. Benzer durumlar diğer peygamberlerde ve Hz. Muhammed (a.s.)’da da vuku bulmuştur. Hz. Peygamber (a.s) miraç hadisesinde ümmetine tebliğ edeceği birtakım dini ve imani hakikatleri gözleriyle görmüş, dönmüş ümmetine tebliğ etmiştir.

Bir zaman da İbrahim, babası Azer’e şöyle demişti: “Birtakım putları ilâhlar mı ediniyorsun? Şüphesiz ki ben, seni ve kavmini apaçık bir dalâlet içinde görüyorum. İşte (birliğimize delil getirsin) ve kat’î olarak iman edenlerden olsun diye İbrahim’e, göklerin ve

¹¹⁷ el-Bakara 2/260.

yerin melekûtunu (ilâhî tasarrufâtın açıkça görüldüğü cihetini) böyle gösteriyorduk. Derken (İbrahim,) üzerini gece (karanlığı) kaplayınca bir yıldız gördü (ve kavmine): Bu rabbimdir (öyle mi?) dedi. Fakat (bir süre sonra o yıldız) batınca: Ben batanları sevmem dedi. Daha sonra (gecenin bir vaktinde,) doğmakta olan Ay'ı görünce: Bu rabbimdir (öyle mi?) dedi. Sonra (o da) batınca: Yemin olsun ki, eğer rabbim beni hidayete erdirmezse, mutlaka dalâlete düşen kimseler topluluğundan olurum dedi. Nihâyet doğmakta olan güneşi görünce: Bu rabbimdir; (öyle mi?) bu daha büyüktür dedi. Fakat (o da) batınca: Ey kavmim! (Bilin ki) doğrusu ben, (sizin Allah'a) ortak koşmakta olduğunuz şeylerden uzağım dedi.¹¹⁸ Şüphesiz ki ben, Hanif (hakka yönelmiş) olarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben (sizin gibi) müşriklerden değilim! Kavmi ise, onunla tartıştı. (Onlara) dedi ki: Beni gerçekten hidayete erdirmişken, Allah hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? (Ben sizin) O'na (Allah'a) ortak koşmakta olduğunuz şeylerden korkmam; ancak rabbimin (bana) bir şey dilemesi müstesna. Rabbim, her şeyi ilmen kuşatmıştır. Hiç ibret

¹¹⁸ Hz. İbrahim'in babası ve kavmi putlara taptıkları gibi güneşe, aya ve yıldızlara da taparlardı. Onun yıldız, ay ve güneşten bu şekilde bahsetmesi, öyle inandığından değil, kavmini ikaz ve irşat içindir. Yani onlarla alay ederek ve onların zanlarını inkâr niyetiyle "Sizin bâtil zannınıza göre bu rabbimdir" veya "Bu benim rabbimdir, öyle mi?" demek istemiş olabilir. (Nesefî, Ebü'l-Berekât Nesefî. *Tefsirü'n-Nesefî-Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bûdeyvi, Beyrut: Dâru'l Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/516.

almaz mısınız? Hem, size hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri gerçekten siz Allah'a şirk koştuktan korkmazken, (ben) şirk koştüğünüz şeylerden nasıl korkarım? Öyle ise iki taraftan hangisi (korkudan) emin olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız (haydi söyleyin)! Ve işte bunlar (bizim) delillerimizdir ki, onları kavmine karşı İbrahim'e verdik. (Biz) dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz ki rabbim, hakîm (her işi hikmetli olan)dir, âlim (her şeyi hakkıyla bilen)dir.¹¹⁹

Ayetler bize Hz. İbrahim'in rabbini bilme ve bulma yolunun, kevnî ayetlerden hareketle, onların okunması ve tefekkür edilmesi metoduyla da bulunabileceğini göstermektedir. Hz. İbrahim evrendeki ayetlerden ve yaratılış mucizelerinden yola çıkarak hak yolu bulmaya çalışmış, içinde yaşadığı toplumun dinini reddederek, babasını veya kavminin inanç ve düşüncelerini taklit etmeksizin tahkiki bir düşünme ve araştırma esasını tercih etmiştir. Kur'an, Hz. İbrahim'in bizim için örnek oluşuna pek çok ayetinde yer vermiştir.¹²⁰

Din konusunda akılların taşıyabileceği kadar deliller getirmenin gerekli olduğu, Hz. İbrahim'in bu yolla kavmini cevap vermekten aciz bıraktığı ve hak dini ortaya koyduğu görülmektedir.

¹¹⁹ el-En'âm 6/74-83.

¹²⁰ el-Mümtehine 60/4-6.

Hız. İbrahim'in muhalifleriyle yaptığı bu diyalog sayesinde din konusunda münazarada bulunmanın yeri gelince gerekli olduğu görülmektedir. “İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir”¹²¹ mealindeki ayet bu delil getirme nimetinin Allah tarafından verildiğini ve bu yöntemin onaylandığını göstermektedir. Mâtürîdî ayetin “İbrahim'e verdiğimiz” demesiyle fiilin failinin Allah olup fiili onun yarattığını ve yine “Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz” demesiyle de Mu'tezile'nin “onlar kendi derecelerini kendileri yükseltir” görüşünün yanlış olduğunu iddia eder.¹²²

Kitap'ta (Kur'an'da) İbrahim'i de an! Çünkü o, çok doğru bir kimse, bir peygamber idi. Hani babasına şöyle demişti: Ey babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir fayda vermeyen şeylere niçin tapıyorsun? Ey babacığım! Muhakkak ki ben (bir peygamberim), ilimden sana gelmeyen (bir hakikat) gerçekten bana gelmiştir. Öyle ise bana tâbî' ol ki seni doğru bir yola eriştireyim! (Babası:) Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz çevirici misin? Yemin olsun ki eğer bundan vazgeçmezsen, seni muhakkak taşla öldürürüm; haydi, uzun bir süre benden ayrıl, git dedi. (İbrahim) şöyle dedi: Selâm sana! Senin için rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütüfkârdır. Ve ant olsun ki, daha önce İbrahim'e de rüştünü

¹²¹ el-En'âm 6/83.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, 4/144.

(doğruyu bulma kabiliyetini) vermiştik ve onu(n buna ehil olduğunu) bilenler idik. Hani babasına ve kavmine: Sizin şu kendilerine tapınıcı olduğunuz heykeller de nedir?” demişti. (Onlar:) “Atalarımızı onlara tapan kimseler bulduk dediler. (İbrahim:) “Yemin olsun ki siz de atalarınız da apaçık bir sapıklık içindediniz dedi. (Onlar:) “(Sen) bize hak ile mi geldin (ciddî mi konuşuyorsun), yoksa sen şaka yapanlardan mısın?” dediler. (İbrahim şöyle) dedi: Hayır! Rabbiniz göklerin ve yerin rabbidir ki, onları yoktan var etmiştir; ben de buna şahitlik edenlerdenim. Ve Allah’a yemin olsun ki, (siz) arkasını dönen kimseler olarak dönüp gittikten sonra putlarınıza elbette bir tuzak kuracağım! Nihâyet (İbrahim) onları (o putları) paramparça etti; ancak onların büyüğünü (bıraktı) ki, belki ona müracaat ederler (Onlar döndükleri zaman:) “Bunu ilâhlarımıza kim yaptı? Hiç şüphesiz o, zalimlerden biridir” dediler. (Bazıları:) “Onları diline dolayan bir genç işittik; kendisine İbrahim deniyormuş” dediler. Öyle ise onu insanların gözü önüne getirin; belki (onun yaptığına) şahitlik ederler” dediler. (İbrahim’i getirdikten sonra:) “Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrahim?” dediler. (İbrahim:) “Belki onu bu büyükleri yapmıştır; onlara bir sorun bakalım, eğer konuşuyorlarsa!” dedi. Bunun üzerine (orada bulunanlar) kendi vicdanlarına döndüler de (kendi kendilerine): “Gerçekten zalim olanlar, ancak sizlersiniz” dediler. Sonra yine eski kafalarına döndüler: “Yemin olsun (sen de)

bilirsin ki, bunlar konuşmazlar!” (dediler). (İbrahim) şöyle dedi: “Öyle ise Allah’ı bırakıp da, size bir fayda vermeyen, hem size bir zararı da dokunmayan şeylere mi tapıyorsunuz? Size de, Allah’tan başka tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Hiç akıl erdirmez misiniz? (Bazıları:) “Eğer (bir iş) yapacak kimseler iseniz, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin!” dediler. (Onu ateşe attıklarında:) “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve selametle ol!” dedik. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler; fakat kendilerini daha çok hüsrana uğrayanlar kıldık.¹²³

Nakledilen kıssada şu hususlar dikkati çekmektedir; Hz. İbrahim’in babasına akli istidlallerde bulunarak putlara tapmanın mantıksızlığını anlatması, Allah’ın Hz. İbrahim’e rüştünü ve delil getirme kabiliyetini ilham etmesi;¹²⁴ Râzî’ye göre Hz. İbrahim’e rüştünün verilmesi kalpte imanı yaratanın Allah olduğunu gösterir ki Mu’tezile ona göre bu hususta yanılmaktadır.¹²⁵ Hz. İbrahim’in heykeller ve putlar hakkında kavmiyle münazarada bulunması ve yeter-sebep ilkesini kullanarak putlara verdikleri değerini yersiz olduğunu onlara gösterdiği görülmektedir. Taklitçilik ve bir sözü

¹²³ el-Enbiyâ 21/51-70.

¹²⁴ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, el-Keşşâf ‘an haka’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vücûhi’t-te’vîl (Beirut: Daru’l-Kitabi’l-‘Arabi, 1407/1987), 3/125.

¹²⁵ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1412/1996), 22/151.

delilsiz kabul etmek kötü ve yerilen bir davranıştır. Şeytan taklitçileri her türlü tuzağına düşürebilmektedir.¹²⁶ Ayrıca aklını kullanmayan ve düşünmeyen insan tipinin, mantıklı sözler karşısında maddi güç kullanarak nasıl saldırganlaştığı ve insanilikten uzaklaştığı görülmektedir. Ayrıca Hz. İbrahim'in bir mucize eseri olarak ateşe atılmasına rağmen ateşte yanmadığı aktarılmaktadır.¹²⁷

Kur'an semavi dinlerin ortak atası olan Hz. İbrahim'e ve tebliğ tarihine bir hayli önem vermiş ve mücadelesini ayrıntılı denebilecek derecede bize aktarmış; yaklaşık yüz kûsûr ayetle bize Hz. İbrahim'den bahsetmiştir. Hz. İbrahim'in kıssasında yer alan birtakım esasları özetleyecek olursak; tevhidin önemi, peygamberlerin vazifesinin onlara vahyedilen ayetleri okumak, kitabı ve hikmeti öğretmek olduğu, ihlas, iman ve teslimiyetin önemi, tek ve hak din İslam şuuru ve hakikatin birliği, tevhit mücadelesi için babasına ve kavmine karşı çıkan muvahhit bir kimlik, göklerin ve yerin melekûtuna muttali muhakkik bir peygamber, uluhiyet sıfatlarını ilan ve ilâh olamayacak acizlerin ortaya çıkarılması, Allah Teâlâ tarafından her peygambere nübüvvetini ispat için verilen muhakeme, ye'se asla düşmeyen tek

¹²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/121-122.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 7/351-358.

başına bir ümmet, beşir ve nezir; va'd ve vaîd ve bir muhakkik istidlal uzmanı ve mucize tecelligahı bir peygamber görülmektedir.

d. Diğer Kıssalarda İtikadi Motifler

Çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı Kur'an'da yer alan bütün kıssaları değerlendirmek imkân dâhilinde olmadığı için diğer kıssalarda temas edilen itikadi motiflere özetle değinerek çalışmamızı sonlandıracağız.

Hz. Nuh kıssası; ahiret, va'd ve vaîd, tevhit, mucize, peygambere itaat, tebliğ gibi itikadi ilkelere vurgu yaparken, Hz. Hud kıssası da; va'd ve vaîd, tevhit, tebliğ, peygambere itaat'in yanında tövbe çağrısı ve nasihati ön plana çıkarmaktadır. Hz. Salih kıssası; mucize, tevhit, antiputperestlik, azap, peygambere itaat, va'd ve vaîd ile emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i anil münker prensiplerine yer vermektedir. Özetle diğer peygamberlere ait kıssalardan da zikredeceğimiz şu hususların ön plana çıktıkları görülmektedir; tevhit, irsal-i rusul, fitrata çağrı, antiputperestlik, ahirete iman, ispat-ı vâcib, mucize, kader, diriliş, haşir, tövbe, dua ve peygamberlerin ismeti, nübüvvet, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak.

Sonuç

Kur'an bazı tarihi hadiselerin evrensel mahiyetteki yönlerini tüm insanlığa ders verecek şekilde kendine has bir üslupla anlatmaktadır. Kur'an kıssalarının kaynağını ve gayesini ilahi vahyin dışında başka kaynaklarda aramak pek çok açıdan tutarsızdır. Kur'an kıssalarının amacı ve hedefi temelde Kur'an'ın indiriliş gayesi ve hedefiyle aynıdır. Yani Kur'an tevhidi, ahireti, takvayı, üstün ahlak prensiplerini vb. nasıl anlatıyorsa, kıssalar da bunları yaşanmış tarihi gerçekler üzerinden dile getirerek çarpıcı bir biçimde aktarmaktadır.

Kıssaların yekûnu Kur'an'ın önemli bir kısmını oluşturmakta, yaklaşık 1600 ayet ve 84 kıssadan bahsedilmektedir. Kur'an'da bu yoğunlukta işlenen bir içeriğin elbette ümmü'l-kitabın çoğunun muhkem¹²⁸ olduğundan yola çıkılırsa ümmet adına çok önemli mesajları içerdiği muhakkaktır. Kıssaların tümü öncelikle geçmişten doğru haber veren Kur'an'ın bir mucizesi olup baştan sona manzum hisseler mecmuasıdır. Kıssaları ahlaki, edebi, hukuki, eğitim ve daha birçok açıdan değerlendirmek mümkündür. Biz de bu çalışmada itikadi açıdan bazı kıssaların ihtiva ettiği unsurları zikretmeye çalıştık. Bu konuyu ele alırken kıssaların gerçekliğini ve hak

¹²⁸ Âl-i İmrân 3/7

olduğunu göstermek ve bunu yaparken de lügat ve terim anlamlarıyla ilişkilendirmek lazımdı. Böylece bağlayıcılığını her yönden tespit etmek daha kolay ve mümkün olabilirdi.

Kıssa kelimesinin lügat ve terim anlamlarının ortaya koyduğu mana ve kıssaların Kur'an'da aktarılış şekli ve hak ifadesinin sıklıkla kullanımı ve Kur'an'ın ilk indiği dönemde bu kavramın “hayal ve esatir” kavramlarının zıddı olarak kullanılması kıssaların gerçekliğinde herhangi bir şüphe olmadığını göstermektedir. Kıssalarda elbette işaret edildiği gibi edebi unsurlar, betimlemeler ve sembolik anlatımlar da yer almaktadır. Kıssaların Kur'an'da bu derece yoğunlukla işlenmesi ve kıssaların hak oluşunun tahakkuku, bu kıssalardan alınacak hisseleri ve itikadi öğeleri pek çok açıdan bağlayıcı yapmaktadır. Kur'an'daki kıssalara dikkatle bakıldığında; itikadi unsurların ve imani esasların, kıssaların çatısını oluşturduğu gözlenmektedir. Aynı zamanda kelama konu olacak unsurlardan kıssaların yoksun olmadığı, tüm kıssalarda az ya da çok; tevhit, haşir, nübüvvet, va'd-vaîd ve mucize gibi pek çok kelami meselenin işlendiği görülmektedir. Şüphesiz kıssalarda başka açılardan pek çok dersler bulunduğu gibi hem hayata dair hem de itikada ilişkin pek çok unsurlar yer alacak ve geçmiş asırlara ve ümmetlere ders verdiği gibi gelecek asırlara da hisse olarak bu dersi verecektir.

Kıssaların içerdiği itikadi motifleri, bunların bağlayıcılığını ve kelami açıdan nasıl bir değere sahip olduğunu göstermek ehemmiyetlidir. Kıssaların içerisindeki itikadi motiflerin görülmesi, bu motifler yardımıyla bazı tartışmaların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kelami açıdan bazı meselelerin netleştirilmesine yardım etmek, bu kadar çok ayet ihtiva eden kıssaların da tartışmalarda yerini alması ve ışık olması gerektiğini vurgulamak önemlidir. Kur'an kıssalarının ayetlere konu olması Kur'an'ın kelâmullah oluşu açısından değerlendirildiğinde ona, bir roman ve hikâye tarzında bakılmamalı ve her ilim erbabı tarafından dedükte edilerek ince bir nazarla mütalaa edilmelidir. Bu nokta-i nazar kıssaları farklı açılardan değerlendiren çalışmalarda görüldüğü gibi biz de bu kıssaların üzerine kelami bir bakış açısıyla eğilerek itikada ve kelama temas eden bölümlere dair örnekler vermeye çalıştık.

Kaynakça

- Abdülbaki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfehres-Kur'an-ı Kerim Lügati*. çev. Mahmut Çanga. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Akgül, Nazife. *Kur'an Kıssalarının Teolojik Yorumu*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Uşûlü'd-dîn*. İstanbul: y.y., 1928.
- Beyzâvî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1418/1998.
- Çelebi, İlyas. "Usûl-u Hamse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/211. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Îcî, Adudüddin. *el-Mevâkıf fi 'ilmi'l-keîâm*. Kahire: y.y., ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İsfahânî, Râğıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l Kalem, Daru'ş-Şam, 1412/1992.
- Kılıç, Sadık. *Kur'an'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayınları, 1984.
- Kaplan, Aburrahim. "Kur'ân'ın İ'câz Yönlerinden Biri: Gelecek ile İlgili Haber Vermesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (2021), 61-91.

- Kaya Remzi. “Kur’an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 31-58
- Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, çev. Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrııcı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüþ. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi ‘li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, thk. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî. Kahire: Darü’l-Kütübü’l-Mısrıyye, 1964.
- Kutub, Muhammed. *Kur’an’dan Kıssalar*. İstanbul: Ünlem Yayınları, 1991.
- Kutub, Muhammed. *İslâm Terbiye Metodu ve Ahlâk Sistemi*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1977.
- Kutub, Seyyid. *Kur’an’da Edebi Tasvir*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Hilal Yayınları, 1969.
- Özdemir, Hüseyin. *Kur’an Kıssalarında Gerçeklik Sorunu*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne, Tefsirul-Mâturîdî*. thk. Mecdi Basellum. Beyrut-Lübnan: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2005.

- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsirü'n-Nesefî-Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vil*. thk. Yûsuf Ali Büdeyvi. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1412/1996
- Sabuni, Nureddin. *el-Bidaye fi Usuludin*. Ankara: DİB. Yayınları, 1998.
- Semerkandî, Ebu Bekr Aleeddin Muhammed b. Ahmed. *Şerhu't-Te'vilât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 176.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kurân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y: Müesestu'r-Risâle, 1420/2000.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Turgay, Nurettin. "Kur'an Kıssaları". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 61-84.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayıncılık, 1999.
- Yılmaz, Macit. *İslam Ahlâk Eğitiminde Kur'an Kıssalar*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ. Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs. thk.

Mecmuatü mine'l-Muhakkin. 40 Cilt. y.y: Darü'l-Hidâye, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî.

el-Keşşâf 'an haka'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-'Arabi, 1407/1987.